

कोविड १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम

डॉ. निशा अशोक कळंबे

सहयोगी प्राध्यापक

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

इंदिरा गांधी कला—वाणिज्य महाविद्यालय

कळमेश्वर, जि. नागपूर

nishakalambe20@gmail.com

सारांश

कोरोना या महासंकटाने जगातील एक मोठा भाग व्यापला आहे आणि व्यापाराचा मार्ग पूर्णपणे थोपवून धरला आहे. याशिवाय, कोरोना विषाणूचा प्रादुर्भाव रोखण्यासाठी लागू केलेल्या लॉकडाऊनमुळे देशांतर्गत क्षेत्रावर अवलंबून असलेले उद्योग ठप्प झाले आहेत. अशा परस्परावलंबनाची आकडेवारी आज तरी उपलब्ध नाही. लॉकडाऊनच्या अल्पकालीन आणि मध्यम कालावधीत भारतीय अर्थव्यवस्थेला प्रभावित करणाऱ्या किंवा अडथळा ठरणाऱ्या संभाव्य घटकांचा विचार केला तरी, जगभरातील अर्थक्षेत्रातील अनर्थ स्पष्ट दिसतो. भारतीय रिझर्व्ह बँकेने म्हटले आहे की, कोरोना संसर्गाच्या आजाराचा परिणाम देशाच्या भविष्य काळावर होणार आहे. लॉकडाऊनचा थेट परिणाम देशाच्या आर्थिक परिस्थितीवर होणार आहे.

मुख्य शब्द— कोविड — १९ आणि भारतीय अर्थव्यवस्था

प्रस्तावना

कोरोनाने जगाच्या अर्थव्यवस्थेचे कंबरडे मोडले. संपूर्ण जग ठप्प आहे. आयात—निर्यात ठप्प आहे. उत्पादन बंद, तयार उत्पादनाला उठाव नाही. अशा परिस्थितीत भारतीय अर्थव्यवस्थेलाही आव्हानाला समोर जावे लागणार आहे. या संदर्भात रिझर्व्ह बँकेने एक अहवाल प्रसिद्ध केला. त्यानुसार भारताच्या अर्थव्यवस्थेवर कोरोनाचे दीर्घकालीन परिणाम होणार आहे. भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या मते कोरोना या संसर्गाच्या आजाराचा जागतिक उत्पादन, पुरवठा, व्यापार आणि पर्यटनावर येणाऱ्या भविष्यकाळात विपरित परिणाम होणार आहे, कोरोना विषाणूच्या उद्रेकाचा परिणाम थेट महागाईवर होणार आहे. पुरवठ्यातील अडचणींमुळे अन्नपदार्थांच्या किंमती घसरतील आणि बिगर खाद्यपदार्थांच्या किंमती वाढण्याची शक्यता नाकारता येणार नाही.

आर्थिक परिणाम —

कोविड—१९ महामारी आणि त्यामुळे करावे लागणारे लॉकडाऊन यामुळे देशाचे अर्थकारण पूर्णपणे ढासळले आहे. अर्थव्यवस्थेतील अनेक क्षेत्रे प्रभावित झाली आहेत. पुढील मुद्द्यांद्वारे आर्थिक परिणामांचा आढावा घेता येईल.

१. विकासदरात घसरण

इ.स. २०२० साली विकासदर ५.३% इतका अपेक्षित होता. पण कोरोनामुळे मुडीज ने तो २.५% राहिल असे सूचित केले आहे. २०२०—२१ या वर्षात ५ लाख कोटींचा फटका अर्थव्यवस्थेला बसण्याचा अंदाज आहे. संपूर्ण जगाचा एकूण विकास दर १.५% च्या आसपास राहिल असा अंदाज नमूद करण्यात आला आहे. जीडीपीचा दर ०% होण्याची शक्यता देखील वर्तविण्यात आली आहे.

२. बेरोजगारीचा उच्चांक

कोरोना संकट हे जीवन आणि मृत्यूचा लढा असल्याने जगण्याची धडपडीस, काही भयाने, काही हाताचे काम गेल्यामुळे, काही संचारबंदीमुळे काहीना कामावरून कमी केल्यामुळे मजूरवर्ग बेकार होऊन आपल्या गावाकडे

स्थलांतरित झाले. आंतरराष्ट्रीय क्षेत्र संघटनेच्या मते कोविड – १९ महामारीमुळे या काळात जवळ –जवळ १४ कोटी लोकांवर बेकारीचे संकट आले. कोरोनाकाळात मनरेगा, शेतीक्षेत्र काही मजुरांना काम देण्यात यशस्वी झालेत पण, त्यातून मिळणारे उत्पन्न अत्यंत कमी आहे.

३. मंदीचा काळ

भारतात लॉकडाऊनपूर्वीच मंदीची झळ दिसून लागली होती. पण कोरोनाकाळात व त्यानंतर मंदीचे प्रमाण वाढणार आहे. २००८ च्या मंदीपेक्षाही भयावह स्थिती भविष्यात निर्माण होणार आहे. त्यामुळे अर्थव्यवस्था नैराश्याच्या गर्तेत जाण्याचे संकेत प्राप्त झाले आहेत.

४. गरीबी व आर्थिक विषमतेत वाढ

कोरोनाकाळात लोकांच्या हातचे काम गेल्यामुळे आर्थिक उत्पन्न येणे बंद झाले. गरीब अधिक गरीब झाले त्यामुळे गरिबीशी संबंधित अनेक समस्या निर्माण होऊ लागल्या. ज्यात उपासमार, कुपोषण, कार्यक्षमतेत घट व अभाव इत्यादींचा समावेश आहे.

कोरोनाकाळात अनेक व्यापारी व उद्योजक यांनी संधीचा फायदा घेत अधिक उत्पन्न मिळविले, नफा मिळविला, त्यामुळे उद्योजक वर्ग श्रीमंत झाला परिणामी गरीब व श्रीमंत दरी निर्माण झाली व आर्थिक विषमतेत वाढ झाली.

५. स्थलांतरितांचा प्रश्न

कोरोनाकाळात सर्वात मोठ्या ऐतिहासिक स्थलांतराची अनुभूती आली. शहरातून गावात, विदेशातून स्वदेशात, कारखान्यातून घराकडे, अनेक कामगार, विद्यार्थी नोकरदार अनेक मार्गाने, मिळेल त्या साधनाने प्रसंगी पायीदेखील आपापल्या घराकडे परतले. त्यामुळे कामगारांचा मोठा प्रश्न निर्माण झाला. टाळेबंदी उठल्यानंतर हे श्रमिक पुन्हा कामाच्या ठिकाणी परतू लागले आहेत. कुशल कामगाराअभावी उद्योग अनलॉक –२ नंतरही पूर्ववत सुरू झाले नाहीत. याची भावी झळ अर्थव्यवस्थेला दीर्घकाळ सोसावी लागेल.

६. अन्नटंचाई

कोरोनाकाळात जीवंत राहण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात गरजूंना अन्नाचे वाटप करण्यात आले. शासनाने गरीब कल्याण योजनेअंतर्गत मोफत धान्यवाटपाची सोय उपलब्ध करून दिली. ती नोव्हेंबरपर्यंत राबविली जाणार आहे. अनेक राज्यात रब्बीच्या पिकांची टाळेबंदीमुळे हमीभवाने विक्री झाली नाही. तर या दरम्यान आलेल्या नैसर्गिक आपत्तीमुळे अनेक ठिकाणी आलेल्या चक्रीवादळ व अतिवृष्टीमुळे पिकाची नासाडी झाली. त्यामुळे अन्नटंचाई मोठ्या प्रमाणात निर्माण झाली. वरवर बघता शेती व शेती उत्पन्नाचे आकडे सकारात्मक दिसत असले तरी भविष्यात अन्नटंचाईचे जागतिक संकट निर्माण होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

७. पर्यटन व्यवसाय ठप्प

लॉकडाऊनचा पर्यटन व्यवसायावर अत्यंत प्रतिकूल परिणाम झाला आहे. समुहाने फिरण्यास मनाई असल्याने पर्यटनस्थळे ओस पडली आहेत. २०% पर्यटन टूर लॉकडाऊनमुळे रद्द करण्यात आले. त्यामुळे पर्यटन स्थळी असणारे लहान मोठे व्यवसाय, हातगाड्यावरील उत्पन्न मिळविणारे हॉटेल, रेस्टॉरंट व्यवसायिक यांच्यावर आर्थिक संकट कोसळले आहे. पुढील तीन महिन्यात ३०% यात्रांवर परिणाम होणार असल्याचे भाकित केले आहे.

८. बँकेच्या फायदेशी व्यवहारांत घटक

कोरोनाकाळात बँकांचे व्यवहार कमी झाले. बँकेतील गर्दीत 'जनधन' खातेधारकांच्या रांगा अधिक प्रमाणात दिसून आल्या. कर्जाचे व गुंतवणूकीचे व्यवहार अत्यंत कमी प्रमाणात झाले. ठेवी, बचती, गुंतवणूक यांचा अभाव दिसून आला. त्यामुळे आर्थिक क्रिया मंदावल्या. आत्मनिर्भर भारत अभियानात शासनाने कर्जाचे

मार्ग दाखवले असले तरी कर्जाचे अर्ज अत्यंत कमी प्रमाणात दाखल करण्यात आले. उत्पन्नाअभावी जनतेने कर्जाकडे पाठ फिरवली आहे.

९. महागाईत वाढ

कोरोनाकाळात सलग ६ महिने व्यापार, बाजार व आर्थिक व्यवहार बंद असल्यामुळे उत्पादनात घट झाली आहे. मागणी – पुरवठ्यात मोठे असंतुलन निर्माण होऊन वस्तूंच्या किंमती वाढल्या आहेत. अनेक व्यापाऱ्यांनी संधीचा फायदा घेत कृत्रिम टंचाई निर्माण केली आहे. त्यामुळे देखील महागाईचे प्रमाण वाढले. अचानकपणे, पूर्वसूचना न देता केले जाणारे लॉकडाऊन व त्यामुळे निर्माण होणारी स्थिती लक्षात घेता ते वाढण्याच्या भयाने अनेक लोक वस्तूंना अधिक मागणी करतात. आंतरराष्ट्रीय बाजारातील स्पर्धेचे वातावरण, सीमेलगतचे प्रश्न, असंतोष, गरीबांना मोफत धान्य वाटप यासारख्या योजनांमुळे मध्यमवर्गियांना फटका बसला. उत्पादन घटीमुळे पुरवठा घटला. त्यामुळे वस्तूंच्या किंमतीत वाढ झाली. इंधन, पेट्रोल, डिझेल, सोने, चांदी इत्यादी महाग झाले.

१०. आंतरराष्ट्रीय बाजारावर परिणाम

सीमेलगतच्या प्रश्नांमुळे आयात-निर्यात व्यापारावर मोठा परिणाम दिसून आला. भारताची कापूस, सुत, कृषीमाल इ. ची चीनची होणारी निर्यात ठप्प झाली ती अजूनही पडून आहे. तर चीनकडून होणारी आयात बंद झाली त्यामुळे जागतिकीकरणाच्या काळातही आंतरराष्ट्रीय संबंध बिघडल्यामुळे व्यापारावर परिणाम झाला आहे.

११. आत्मविश्वासाचे संकट

अज्ञात किंवा अनिश्चित कालावधीत अर्थव्यवस्थाच 'लॉकडाऊन' किंवा पूर्णपणे ठप्प करणारे हे वर्तमानकाळातील संकट 'आत्मविश्वासाचे संकट' ठरले आहे. हेच याचे प्रमुख कारण आहे. वर्तमान काळातील संकट हे खूपच वेगळे आहे. कारण त्यात भीती, चिंता, अनिश्चितता निर्माण झाली आहे. पूर्वीच्या सर्व परिस्थितीच्या उलट जिथे मागणी किंवा पुरवठा हे मूळ कारण होते आणि आत्मविश्वास हे संकट होते. मालाचे उत्पादन आणि पुरवठा किंवा वितरणाची साखळीच पूर्णपणे विस्कळीत झाली आहे. कारण अत्यावश्यक सेवा वगळता, सर्वच कामे ठप्प झाली आहेत. जोपर्यंत या विषाणूचा प्रादुर्भाव कमी होत नाही तोपर्यंत वाट पहावी लागणार आहे. अशीच परिस्थिती दीर्घकाळ राहिली तर, याचे गंभीर परिणाम होऊन अर्थव्यवस्थेला पुन्हा उभारी घेण्यासाठी अधिक काळ लागू शकतो.

१२. सुट्या भागांची निर्मिती करणाऱ्या उद्योगांवर परिणाम

कोरोना संकटामुळे अनेक क्षेत्र प्रभावित झालेले आहेत. ही यादी खूप मोठी आहे. त्यात तयार माल आणि उपकरणांच्या किंवा वाहनांच्या सुट्या भागांची निर्मिती करणाऱ्या उद्योगांचा समावेश आहे. एका विकेंद्रीकृत उत्पादन प्रक्रियेबरोबरच जिथे अनेक बाबतीत उपकरणांच्या सुट्या भागांचे उत्पादन मूळ प्रकल्पांमध्ये घेता येत नाही. त्या सुट्या भागांचा पुरवठा ठप्प होणे या बाबी संपूर्ण साखळी मोडून टाकू शकतात. अशा प्रकारच्या अडथळांमुळे आंतरराष्ट्रीय कराराचा भंग होऊ शकतो. त्यात आंतरराष्ट्रीय बाजारात कंपन्या कच्च्या यादीत टाकण्याच्या जोखमीचाही समावेश आहे.

वरील सर्व ठळक आर्थिक परिणामांशिवाय जनधनहानी, भूक निर्देशांकातील वाढ, कामाच्या पुरेश्या संधींचा अभाव, वेतनाची समस्या, मागणीत घट, बाजारपेठा उपलब्ध नसणे, भ्रष्टाचार, फसवणूक, आवश्यक वस्तूंचा अभाव, आरोग्य सेवांचा अभाव, आंतरराष्ट्रीय व्यापारात घटक, महामंदीचे भय, अपूरे आर्थिक पॅकेज यामुळे अर्थव्यवस्थेत मोठ्या प्रमाणात उलथापालथ दिसून येईल. त्यामुळे अर्थव्यवस्था सावरण्यास मोठा कालावधी द्यावा लागेल.

उपाययोजना

१. कोरोना नियंत्रणासाठी आणखी लॉकडाऊन करू नये.

२. आरोग्य विषयक सोयींना प्राथमिकता दिली जावी.
३. साठेबाजी व काळाबाजार करणाऱ्यांवर कारवाई करण्यात यावी.
४. आर्थिक व सामाजिक विषमता कमी करण्याचे प्रयत्न केले जावे.
५. रोजगार निर्मितीची धोरणे विस्तृत प्रमाणात राबविण्यात यावी.
६. लस आणि औषधांवर जलद संशोधन करण्यात यावे.
७. कोरोनापासून बचावासाठी रोगप्रतिकारक्षमता वाढविण्याबाबत माहिती पुरविण्यात यावी.
८. कोविड योद्धांना सर्वांतोपरी आर्थिक, सामाजिक हक्क व मदत दिली जावी.

आरोग्यसोयी व वैद्यकीय सुविधांचे प्रमाण जेमतेम असल्यामुळे ते गरजेपेक्षा तिपटीने कमी आहे. शासकीय रूग्णालयात एकूण खाटांपैकी ३० टक्के ते ६० टक्के खाटा आहेत. सद्यःस्थितीत कमीत कमी ८ लाख खाटांची गरज आहे. भविष्यकाळात कोरोना नियंत्रणासाठी सर्वांतोपरी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. तरच आर्थिक व सामाजिक परिणामांपासून देशाला वाचविता येईल. जनतेने, प्रशासन व शासकीय नियमांचे पालन करणे गरजेचे आहे.

अर्थव्यवस्थेला चालना देण्यासाठी भारत सरकारने मे महिन्यात २० लाख कोटींचे आर्थिक मदत पॅकेज जाहीर केले होते. भारतीय रिजर्व्ह बँकेनेही मार्चपासून व्याजदरात ११५ बेसिक पॉइंट्सची कपात केलेली आहे. कोरोनाच्या जागतिक साथीचा अर्थव्यवस्थेवर जो वाईट परिणाम झालेला आहे त्यातून सावरण्यासाठी आणखी पावले उचलण्याची गरज असल्याचे संकेत यावरून मिळतात.

संदर्भ सूची

१. बीबीसी न्यूज/मराठी, कोरोना: भारतीय अर्थव्यवस्थेसाठी सर्वात कठीण काळ, यावर्षी सुधारणा होण्याची अपेक्षा नाही, २९ ऑगस्ट २०२०.
२. orfonline.org/Marathi/c— 'कोरोनामुळे अर्थक्षेत्रात अनर्थ,' देबाशिश मलिक, १६ एप्रिल २०२०.
३. सकाळ, चिंता जनक, कोरोनाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर दीर्घकालीन परिणाम: आरबीआयचा अहवाल, १० एप्रिल २०२०.
४. बीबीसी न्यूज/मराठी, कोरोना व्हायरस: कोव्हीड १९ मुळे जागतिक अर्थव्यवस्थेवर काय परिणाम होतोय?
५. महाराष्ट्र टाईम्स, कोरोना संकटामुळे येता काळ अर्थव्यवस्थेसाठी चिंताजनक, १८ एप्रिल २०२०
६. वृत्तपत्रे — लोकसत्ता, दै. सकाळ, महाराष्ट्र टाईम्स.